

Özgür Birey mi Etkin Vatandaş mı? Liberal ve Cumhuriyetçi Vatandaşlık Teorilerini Yeniden Düşünmek

Kutay Üstün*

Öz

Makale, liberal ve cumhuriyetçi vatandaşlık kuramlarını hukuki statü, siyasal katılım ve toplumsal aidiyet boyutlarında karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Çalışmanın özgün katkısı, bu iki yaklaşımın sınırlarını aşmak üzere *İç İçe Geçmiş Vatandaşlık Pratikleri* adı verilen yeni bir kavramsal çerçeve önermesidir. Kuramsal inceleme, Rawls, Dworkin ve Kymlicka'nın hak merkezli liberal yaklaşımını; Pettit, Honohan ve Skinner'in katılım odaklı cumhuriyetçi yorumlarını; Benhabib, Habermas, Mouffe, Tully, Isin ve Bauböck'ün çağdaş açılımlarını kapsamaktadır. Yapılan karşılaştırmalı değerlendirme, liberal ve cumhuriyetçi gelenekler arasında katı bir karşıtlık bulunmadığını, aksine birbirini tamamlayan normatif boyutlar sunduklarını göstermektedir. Bu bulgu, makalenin kavramsal önerisi olan *İç İçe Geçmiş Vatandaşlık Pratikleri* çerçevesinin gerekçesini oluşturmaktadır. Bu çerçeve, müzakereci vatandaşlığın diyalog ve gerekçelendirme boyutunu, çok katmanlı vatandaşlık anlayışının eşzamanlı aidiyet boyutuyla birleştirmektedir. Böylece vatandaşlık, bireysel hakların hukukî güvencelerle, kolektif katılımın demokratik pratiklerle ve kültürel farklılıkların çoğulcu temsillerle kesiştiği dinamik bir süreç olarak kavranmaktadır. Çalışma ayrıca, dijitalleşen kamusal alanlar ve göç hareketliliği gibi güncel olgularla ilişkilendirilerek kavramsal çerçevenin çağdaş tartışmalara açılabilceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Liberal Vatandaşlık, Cumhuriyetçi Vatandaşlık, İç İçe Geçmiş Vatandaşlık Pratikleri, Müzakereci Vatandaşlık, Çok katmanlı Vatandaşlık.

Free Individual or Active Citizen? Reconsidering Liberal and Republican Theories of Citizenship

Abstract

This article offers a comparative analysis of liberal and republican theories of citizenship through the dimensions of legal status, political participation, and social belonging. Its principal contribution is the proposal of a novel conceptual framework termed *Interwoven Citizenship Practices*, designed to transcend the conventional binary framing of these traditions. The theoretical framework engages the rights-based liberalism of Rawls, Dworkin, and Kymlicka; the participation-focused republicanism of Pettit, Honohan, and Skinner; and contemporary extensions by Benhabib, Habermas, Mouffe, Tully, Isin, and Bauböck. The analysis demonstrates that these traditions are not diametrically opposed but offer complementary normative dimensions. This finding provides the foundation for the article's central thesis: Citizenship is not a choice between the "free individual" and the "active citizen", but a dynamic process integrating both paradigms. The proposed framework synthesizes the dialogical and justificatory emphasis of deliberative citizenship with the simultaneous belonging inherent in multilevel citizenship. Consequently, citizenship is reconceptualized as an ongoing process where individual rights are secured through legal guarantees, collective will-formation is realized via democratic participation, and cultural differences are negotiated through the politics of recognition and pluralistic engagement. The article further illustrates the framework's relevance by applying it to contemporary challenges such as digital public spheres and migration-driven diversity, thereby positioning it within current debates on the future of democratic citizenship.

Keywords: Liberal Citizenship, Republican Citizenship, Interwoven Citizenship Practices, Deliberative Citizenship, Multilevel Citizenship.

*Dr. Öğr. Üyesi | Ardahan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü | kutayustun@ardahan.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2572-2264 | DOI: 10.36484/liberal.1697513
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 30, Sayı: 120, Güz 2025, ss. 207-234.
Gönderim Tarihi: 12 Mayıs 2025 | Kabul Tarihi: 15 Ekim 2025

Giriş

Vatandaşlık kavramı, siyasal toplulukların tarihi boyunca farklı işlevler üstlenmiş ve dönemsel koşullara göre yeniden biçimlenmiştir. Antik Yunan düşüncesinde vatandaşlık, doğrudan siyasal katılım ve kamusal erdem (*civic virtue*) ekseninde tanımlanıyordu. Roma İmparatorluğu'nda ise vatandaşlık, hukuki bir statüye dönüşerek bireyin imparatorlukla kurduğu yasal bağın göstergesi haline geldi (Pocock, 1992: 34–42). Orta Çağ boyunca feodal hiyerarşilerin ve ilahi otorite temelli imparatorluk tasavvurlarının egemenliğinde vatandaşlık düşüncesi siyasal kuramda geri planda kaldı; birey ile siyasal yapı arasındaki ilişkiyi daha çok dinsel aidiyet, soyluluk statüsü ve yerel sadakat belirledi. Modern ulus-devletin yükselişiyle birlikte vatandaşlık kavramı yeniden siyasal söylemin merkezine yerleşti ve Aydınlanma Çağı düşüncesi doğrultusunda bireyin hak temelli konumunun tanımıyla tekrar kurgulandı. Skinner'a göre bu dönüşüm, bireylerin özgürlükleri ve siyasal hakları temelinde şekillenen bir vatandaşlık anlayışının doğuşunu mümkün kılmıştır. Böylece vatandaşlık, yerel bağlılıklara dayalı bir sadakat biçimi olmaktan çıkarak ulusal düzeyde tanımlanan hak ve ödevler rejimi içinde anlam kazanan kurumsal bir kimliğe dönüşmüştür (1993: 407–408).

Modern vatandaşlık kuramları, 18. ve 19. yüzyıllarda gelişen birey-merkezli hak kuramlarının ve ulus-devlet inşasının bir sonucu olarak şekillenmiştir. T.H. Marshall'ın klasik yaklaşımı, vatandaşlığı üç temel boyut üzerinden tanımlar: medeni haklar, siyasal haklar ve sosyal haklar (1950: 10–11). Bu yaklaşımda vatandaşlık, bireyin hem devletin müdahalesine karşı korunmasını hem de siyasal ve sosyal yaşamın bir öznesi olmasını ifade eder. Marshall'ın modeli, özellikle refah devleti döneminde sosyal hakların vatandaşlık tanımı içinde kurumsallaşmasına öncülük etmiştir. Ancak bu yaklaşım, kültürel farklılıklar, kimlik talepleri ve göç gibi olgular karşısında eleştirilmiş; vatandaşlık kuramı bu bağlamda yeniden düşünülmesi gereken çok boyutlu bir kavramsal zemine dönüşmüştür (Young, 1989: 261; Benhabib, 2002: 447; Bosniak, 2006: 325).

Bu bağlamda liberal ve cumhuriyetçi vatandaşlık kuramları, birbirine karşıt iki temel perspektif sunmaktadır. Liberal vatandaşlık yaklaşımı, vatandaş öncelikle bireysel hakların taşıyıcısı olarak görür ve devletin rolünü bu hakları korumakla sınırlar. Vatandaşlık, hukukun üstünlüğü ve kanun önünde eşitlik ilkelerine dayalı, bireyin özgürlük alanını güvence altına alan evrensel bir statüdür (Rawls, 1971: 60–62; Dworkin, 1977: 273). Bu modelde vatandaşın siyasal katılımı, çoğunlukla seçimler ve temsil mekanizmalarıyla sınırlı, bireysel tercihe bağlı bir etkinlik olarak değerlendirilir (Rawls, 1971: 223;

Dworkin, 1977: 276). Cumhuriyetçi vatandaşlık anlayışı ise vatandaşlığı, siyasal katılımın etkin olarak gerçekleştiği, kamusal erdemın benimsendiği ve ortak iynın gözetildiği bir siyasal aidiyet biçimi olarak tanımlar (Honohan, 2002: 214–216; Skinner, 1993: 404–405). Birey, siyasal topluluğun eşit bir üyesidir. Hak sahibi olmak tek başına yeterli görülmez; bireyin karar alma süreçlerine etkin katılım göstermesi, özgür ve sorumlu vatandaşlığın gereği kabul edilir (Pettit, 1997: 72–74; Honohan, 2002: 236–238).

Berlin'in negatif özgürlük anlayışında özgürlük, bireyin dış müdahaleye maruz kalmaması durumudur (1969: 121–122). Pettit ise Berlin'in salt müdahalesizlik (*non-interference*) odaklı özgürlük tanımını yetersiz bulur ve özgürlüğü tahakkümsüzlük (*non-domination*) ilkesi temelinde yeniden tanımlar. Pettit'e göre bireyin özgür olabilmesi, müdahaleye maruz kalmamasının ötesinde, keyfi iktidarın müdahalesine karşı aktif koruma mekanizmalarının bulunmasına bağlıdır (1997: 71–75). Honohan da cumhuriyetçi geleneği derinleştirerek vatandaşlığı, ortak iyiyi önceleyen, kamusal sorumluluğu benimseyen ve sürekli siyasal katılımı etik bir yükümlülük olarak gören bir anlayışla açıklar (2002: 214–218). Honohan'a göre siyasal pratik, bireyin hukuken tanınmış haklarını kullanmasıyla sınırlı kalmaz; kamusal gerekçelendirme (*public justification*) süreçlerine katılımı, kolektif karar mekanizmalarında aktif rol almayı ve demokratik değerleri kurumsal düzeyde sürekli yeniden üretmeyi içeren süreç odaklı bir vatandaşlık davranışı olarak görülmelidir (2002: 235–240).

Liberal ve cumhuriyetçi kuramlar arasında tarihi kökenleri ve kavramsal öncülleri bakımından temel bir ayrışma bulunmaktadır. Liberal kuram vatandaşlığı, bireysel özerklik ile temel hak ve anayasal güvenceler çerçevesinde tanımlar. Cumhuriyetçi yaklaşım ise siyasal topluluğa aidiyetin ve ortak siyasal eylemin, özgürlüğün vazgeçilmez koşulları olduğunu savunur. Liberal modelin entelektüel temelleri 17. ve 18. yüzyıllarda gelişen doğal haklar kuramı ve anayasal devlet fikrine dayanır (Pocock, 1992: 34–35). Doğal haklar öğretisi, bireylerin devletten önce gelen, evrensel ve devredilemez haklara sahip olduğunu varsayar (Pocock, 1992: 34). Anayasal devlet ilkesi ise siyasal iktidarın sınırlandırıldığı ve bireysel özgürlüklerin hukuk yoluyla korunduğu bir yönetim biçimini ifade eder (Rawls, 1971: 61). Pocock'a göre bu entelektüel gelişmeler, vatandaşlık kavramını bireyin haklara sahip özerk bir özne olduğu siyasal yapının temel unsurlarından biri haline getirmiştir (Pocock, 1992: 34–36). Cumhuriyetçi gelenek ise kökenlerini Antik Yunan'da doğrudan katılıma dayalı siyasal düzenler ile Roma Cumhuriyeti'nde vatandaşların yasa yapım süreçlerine aktif katılımına dayanan tarihsel deneyimlere dayandırır. Modern dönemde Machiavelli, Rousseau ve Montesquieu gibi düşünürlerin katkıları-

la bu miras yeniden teorik zemin kazanmış; özellikle Skinner, cumhuriyetçiliği siyasal erdem, sorumluluk duygusu ve kolektif karar alma süreçleri ekseninde yeniden yorumlamıştır (1993: 403-406). Kuramsal düzlemde liberalizm, bireyin özel alanına ve devletin tarafsızlığına öncelik verir. Cumhuriyetçilik ise kamusal alanda etkin vatandaş kimliğini ve kolektif karar alma süreçlerini demokratik özgürlüğün vazgeçilmez unsurları sayar. Bu farklı vurgular nedeniyle liberal ve cumhuriyetçi yaklaşımlar, vatandaşlığın ideal içeriği konusunda sıklıkla birbirine karşıt öneriler getirmiştir. Bununla birlikte çağdaş literatürde bazı kuramcılar bu ayrımın katı olmadığını, aksine her iki perspektifin de demokratik toplumlarda birbirini tamamlayan yönler barındırdığını öne sürmektedir (Patten, 1996: 26-28). Nitekim günümüz liberal demokratik sistemleri, temel hak ve özgürlükleri güvence altına alan hukuki çerçeveyi (liberal yaklaşım) ve vatandaşların siyasal katılımını teşvik eden demokratik kurumları (cumhuriyetçi yaklaşım) birlikte barındırmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, liberal ve cumhuriyetçi vatandaşlık kuramlarını, kavramsal temelleri ve pratik yansımaları açısından karşılaştırmalı bir değerlendirmeye tabi tutmaktır. Bu doğrultuda temel araştırma sorusu, her iki yaklaşımın vatandaşlığı hangi boyutlarda farklı tanımladığı ve bu kuramsal farklılıkların çağdaş demokratik vatandaşlık pratiklerine etkilerinin neler olduğudur. Çalışma, literatürde genellikle karşıt olarak sunulan bu iki yaklaşımı bir arada ele alarak, aralarındaki temel ayrım noktalarını ve tamamlayıcı yönlerini belirginleştirmeyi hedeflemektedir.

Mevcut literatürdeki bu ikili kurgu, dijital katılım, ulusötesi aidiyet ve kültürel çoğulculuk gibi çağdaş olgular karşısında her iki geleneğin sınırlarını açığa çıkarsa da bütүнleştirici bir kuramsal çerçeve ortaya koymakta yetersizdir. Bu çalışma, söz konusu açığı kapatmak için, karşıtlığı aşan ve iki geleneğin imkânlarını birleştiren normatif bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Savunulan temel tez, vatandaşlığın “özgür birey” ile “etkin vatandaş” arasında bir tercih olmadığıdır; tersine, vatandaşlık *İç İç Geçmiş Vatandaşlık Pratikleri (İİGVP; Interwoven Citizenship Practices, ICP)* çerçevesinde, hukuki statü, siyasal katılım ve toplumsal aidiyet boyutlarında karşılıklı etkileşim içinde işleyen bir bütündür. Bu etkileşim, kısaca “hakların kullanımı → kimin sesi duyulur? → tanınma mücadelesi” akışıyla somutlaşır (ayrıntı için bkz. Tablo 1 ve Şekil 1).

Kuramsal tartışmalar, vatandaşlık teorisine yön veren düşünürlerin katkıları doğrultusunda yapılandırılacak ve derinleştirilecektir. Hukuki statü bölümünde John Rawls’ın adalet kuramı (*theory of justice*) ile Philip Pettit’in tahakkümsüzlük kuramı (*non-domination theory*), normatif çerçevenin iki te-

mel dayanağını oluşturacaktır. Siyasal katılım analizinde Iseult Honohan'ın cumhuriyetçi demokrasi yorumu (*republican democracy*) ve Engin Isin'in vatandaşlık eylemleri (*acts of citizenship*) yaklaşımı, katılım olgusunu kuramsal düzeyde yeniden düşünmemize imkân tanıyacaktır. Toplumsal aidiyet bölümünde ise Jürgen Habermas'ın geliştirdiği müzakereci demokrasi (*deliberative democracy*) anlayışı, bu çerçevede Seyla Benhabib'in kültürel çoğulculuk (*cultural pluralism*) bağlamında getirdiği yorumlarla birlikte ele alınacaktır. Ayrıca James Tully'nin çoklu kimlikler siyaseti (*politics of identity*) ve Iris Marion Young'un adalet ve farklılık siyaseti (*justice and the politics of difference*) bakış açıları kavramsal yönlendirme sağlayacaktır. Bunlara ek olarak, Rainer Bauböck'ün çoğulcu vatandaşlık modeli (*pluralist citizenship*), Linda Bosniak'ın ulusötesi vatandaşlık (*transnational citizenship*) çözümlemesi ve Chantal Mouffe'un çatışmacı demokrasi (*agonistic democracy*) yaklaşımı da her bölümde tartışmaya çağdaş kuramsal açılımlar kazandıracaktır. Bu kuramsal inceleme yöntemi, çalışmanın kuramsal derinliğini artırmayı ve özgün bir değerlendirme perspektifi geliştirmeyi amaçlamaktadır. Eleştirel bir analizle desteklenen bu kuramsal çerçeve, vatandaşlık teorisine ilişkin güncel normatif tartışmalara katkı sunmayı hedeflemektedir.

Mevcut literatür, liberal ve cumhuriyetçi vatandaşlık anlayışları arasındaki tartışmayı kapsamlı biçimde işlemiş ve bu ikiliği aşacak sentez ihtimallerinden bahsetmiştir (Honohan, 2002; Habermas, 1994; Bauböck, 2010; Isin, 2017). Ancak bu sentezin gündelik siyasal pratikte nasıl işlediğine dair sistematik bir kavramsal çerçeve sunma noktasında bir boşluk bulunmaktadır. Bu çalışma, bu boşluğu gidermek üzere *İç İç Geçmiş Vatandaşlık Pratikleri (İİGVP)* adını verdiği özgün bir açılım ortaya koymaktadır; amaç, liberal ve cumhuriyetçi geleneklerin kesişiminde şekillenen vatandaşlık pratiklerini bütüncül çerçevede değerlendirmektir.

Kuramsal Çerçeve

Vatandaşlık teorisi, modern siyasal düşüncenin çokça tartışılan alanlarından birini oluşturur. Bu çerçevede liberal ve cumhuriyetçi gelenekler vatandaşlık olgusunu farklı temeller üzerine inşa etmiştir. Honohan'ın *Liberal and Republican Conceptions of Citizenship* (2017) başlıklı çalışması, bu iki geleneği normatif temelleri, özgürlük anlayışları ve siyasal katılım boyutları çerçevesinde sistematik biçimde karşılaştıran önemli bir çalışmadır. Honohan'ın çerçevesi, liberal hak temelli yaklaşım ile cumhuriyetçi katılım merkezli modelin ayrıştığı ve kesiştiği noktaları netleştirir. Ancak çalışma, çağdaş teorik açılımları (ör. vatandaşlık eylemleri, çok katmanlı vatandaşlık, müzakereci demokrasi) sınırlı düzeyde ele alır.

Bu araştırma, Honohan'ın temel karşılaştırmasını esas almakla birlikte, Isin'in vatandaşlık eylemleri yaklaşımı, Benhabib'in müzakereci demokrasi perspektifi ve Bauböck'ün çok katmanlı vatandaşlık (*multilevel citizenship*) modeli gibi çağdaş katkılarla kavramsal kapsamı genişletmeyi hedeflemektedir. Böylece liberal ve cumhuriyetçi teoriler arasındaki temel ayrım noktaları, güncel demokratik tartışmalar ışığında yeniden değerlendirilebilir. Makalede önerilen kavramsal çerçeve, müzakereci vatandaşlık yaklaşımının diyalog ve gerekçelendirme boyutunu ve çok katmanlı vatandaşlık anlayışının eşzamanlı aidiyet boyutunu bir araya getiren bir sentezdir. Bu sentez, *İç İç Geçmiş Vatandaşlık Pratikleri* (İİGVP) kavramıyla adlandırılmaktadır.

Çalışmada kullanılan karşılaştırmalı kuramsal değerlendirme yöntemi, üç temel ölçüt üzerinden yapılandırılmıştır: hukuki statü, siyasal katılım ve toplumsal aidiyet. Liberal ve cumhuriyetçi yaklaşımlar bu ölçütler ışığında ayrı ayrı değerlendirilmiş, ardından ayrım ve ortak noktaları tartışılmıştır. Kuramcı seçimi de aynı ölçütlere dayanmaktadır: Rawls, Dworkin ve Kymlicka bireysel hakların korunması ve anayasal güvenceler çerçevesindeki liberal katkıları; Pettit, Honohan ve Skinner ise özgürlüğün tahakkümsüzlük ve kamusal erdem temelindeki cumhuriyetçi yorumları nedeniyle analize dâhil edilmiştir. Benhabib, Mouffe, Tully, Isin ve Bauböck gibi çağdaş teorisyenler ise bu iki geleneğin sınırlarını aşan ve vatandaşlığı müzakere, agonistik çoğulluk, performatif pratikler ve çok katmanlı aidiyet gibi kavramlarla yeniden tanımlayan açılımlar geliştirdikleri için seçilmiştir. Bu yöntemsel tercih, liberal ve cumhuriyetçi yaklaşımların normatif dayanaklarını ayırıştırırken aynı zamanda aralarındaki tamamlayıcı yönleri görünür kılmakta ve makalenin kuramsal önerisi olan İİGVP kavramının gerekçelendirilmesini sağlamaktadır.

Tablo 1. İç İç Geçmiş Vatandaşlık Pratikleri (İİGVP) – Kavramsal Çerçeve

Boyutlar	İçerik	Kesişim Alanları	Ortaya Çıkan Dinamikler
Hukuki Statü	Temel haklar, anayasal güvenceler, eşitlik	Hukuk + Katılım	Hak Talepleri (hakların uygulanması için katılım gereği)
Siyasal Katılım	Oy, müzakere, aktivizm, temsil, hesap verebilirlik	Katılım + Aidiyet	Kimin Sesi Duyulur? (temsilde eşitsizlik ve görünürlük)
Toplumsal Aidiyet	Kültürel kimlik, dayanışma, ortak iyi	Aidiyet + Hukuk	Tanınma Mücadelesi (kimliklerin haklarla güvence altına alınması)

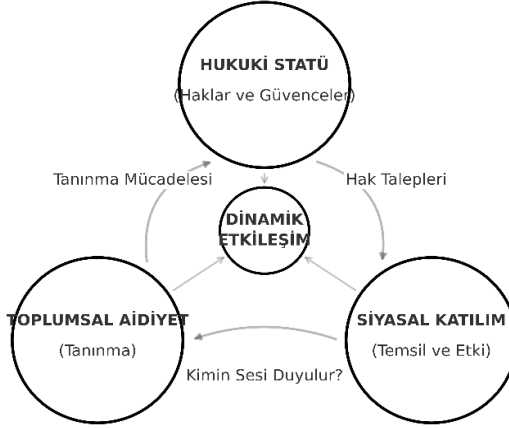
Tablo 1, vatandaşlığın üç boyutunun kendi içinde olduğu kadar kesişim alanlarında da yeni dinamikler ürettiğini göstermektedir: hukuki statü ile siyasal katılımın kesişiminde hak talepleri; siyasal katılım ile toplumsal aidi-

yetin kesişiminde “kimin sesi duyulur?” sorusu; aidiyet ile hukuki statünün kesişiminde ise tanınma mücadelesi ortaya çıkmaktadır. Bu çerçeve, vatandaşlığın durağan bir tanım olmadığını, sürekli yeniden şekillenen bir süreç olduğunu göstermektedir. Burada ‘iç içe geçmiş’ ifadesi, vatandaşlık boyutlarının sabit bir bileşim hâlinde kalmadığını; birbirini sürekli etkileyen ve dönüştüren bir etkileşim içinde bulunduğunu anlatmak için kullanılmaktadır. Ayrıca bu etkileşim her zaman tam uyum içinde ilerlemez; kimi zaman görüş ayrılıkları ve meşru çatışmalar da barındırır. Mouffe’un agonistik yaklaşımı dikkate alındığında, vatandaşlık pratikleri uzlaşmaya dayalı müzakerelerin yanı sıra farklı çıkarların ve kimliklerin karşı karşıya geldiği süreçleri de kapsar. İİGVP, farklılaşmaları demokratik vatandaşlığın kurucu ve dönüştürücü bir dinamiği olarak görür. Bu çerçevede meşru çatışmalar, döngünün yönünü ve hızını etkileyebilir.

İİGVP çerçevesi, hukuki statü, siyasal katılım ve toplumsal aidiyet boyutlarının yan yana duran unsurlar olmanın ötesinde birbirini karşılıklı biçimde dönüştüren dinamikler oluşturduğunu ortaya koyar. İİGVP’de akış çoğu durumda hak talepleriyle tetiklenir; ancak sabit bir başlangıç noktası yoktur. Süreç kimi durumlarda kimlik temelli bir hareketlenmeyle (Toplumsal Aidiyet → Hukuki Statü) ya da yeni bir katılım pratiğiyle (Siyasal Katılım → Toplumsal Aidiyet) de başlayabilir. Önemli olan, tek bir boyuttaki hareketin diğerlerini de harekete geçirerek süreci ilerletmesidir. Bireyler veya topluluklar, mevcut hukuki statünün tanımadığı bir hakkı gündeme getirdiklerinde, bu talep siyasal katılımın konusu hâline gelir; katılım (seçim, temsil, protesto ya da müzakere) talebi kamusal alana taşır ve çoğu zaman hukuki statünün yeniden tanımlanmasına yol açar. Statüdeki değişim, yeni hakların anayasal/yasal düzeyde tanınmasını sağlar; bu da toplumsal aidiyetlerin güvence altına alınmasına ve yeni kimliklerin meşru siyasal özne olarak tanınmasına imkân verir.

Aidiyetin kurumsal düzeyde güvenceye kavuşması, farklı toplulukların görünür hâle gelmesine ve kamusal alana katılım kapasitesinin artmasına katkıda bulunur. Bu durum yeni hak taleplerini teşvik eder. Böylece döngüsel bir etkileşim oluşur: hak talebi → katılım → statünün dönüşümü → aidiyetin güçlenmesi → yeni hak talepleri. Vatandaşlık bu döngü içinde yeniden kurulur; boyutlar birbirini harekete geçirir ve dönüştürür. Çerçevenin işleyiş mekanizması bu dinamik etkileşimler zincirinde açığa çıkar; vatandaşlık, sabit bir tanım olmaktan çıkar ve daima yeniden üretilen pratikler bütünü hâline gelir. Bu döngüsel işleyiş Şekil 1’de görselleştirilmiştir; diyagram tipik akışları gösterir ve sabit bir başlangıç noktası varsaymaz.

Şekil 1. İİGV: Hukuki Statü-Siyasal Katılım-Toplumsal Aidiyet Arasındaki Dairesel İlişki

Şekil 1. İİGV’de Hukuki Statü, Siyasal Katılım ve Toplumsal Aidiyet arasındaki dairesel ilişki görselleştirilmektedir. Oklarla gösterilen ilişkiler sırasıyla: Hak Talepleri (Hukuki Statü→Siyasal Katılım); Kimin Sesi Duyulur? (Siyasal Katılım→Toplumsal Aidiyet); Tanınma Mücadelesi (Toplumsal Aidiyet→Hukuki Statü). Merkez: Dinamik Etkileşim.

Liberal yaklaşımın teorik omurgasını Rawls, Dworkin ve Kymlicka gibi düşünürler şekillendirirken cumhuriyetçi yaklaşım Pettit, Honohan ve Quentin Skinner gibi kuramcılar tarafından savunulmuştur. Ayrıca Benhabib, Mouffe, Tully ve Isin gibi çağdaş teorisyenler, her iki geleneği aşan ve bu çalışmanın da temel aldığı yeni kavramsal açılımlar ortaya koymuştur. Benhabib’in uzlaşma arayışı ile Mouffe’un çatışma vurgusu, “aidiyet” boyutunda yapıcı bir karşıtlık oluşturur. Çalışma, bu iki yönelimi tamamlayıcı olarak yorumlar; uzlaşma arayışının sınırları, meşru çatışmanın tanınmasıyla dengelebilir. Böylece çerçeve, demokratik meşruiyet için hem diyalogu hem agonistik mücadeleyi gerekli görür.

Liberal Teori Yaklaşımı

Rawls’ın adalet kuramı (*A Theory of Justice*), bireylerin temel hak ve özgürlüklerini güvence altına alacak adil bir toplumsal düzen tasarlar (1971: 53). Rawls’ın adalet olarak hakkaniyet (*justice as fairness*) anlayışı, her bireyin eşit temel özgürlüklere sahip olması gerektiğini ve toplumsal-ekonomik eşitsizliklerin ancak en dezavantajlıların yararına olması durumunda meşru sayılacağını öngörür. Bu perspektif, vatandaşlığı bireyin devlet karşısındaki

koruma kalkanı olarak yeniden tanımlar. Rawls, ikinci adalet ilkesinde fırsat eşitliği ve adil gelir dağılımı ölçütleriyle vatandaşlık statüsünün eşit hakların yanı sıra eşit fırsatlara da dayanması gerektiğini vurgular (1971: 60–68). Bununla birlikte Rawls'ın daha sonraki eseri *Political Liberalism* (1993), liberal vatandaşlık anlayışına yeni bir boyut kazandırmıştır. Rawls, modern demokratik toplumların makul çoğulculuk (*reasonable pluralism*) temelinde kalıcı olarak farklı dünya görüşlerine sahip bireylerden oluştuğunu belirtir. Bu bağlamda vatandaşlık, salt bireysel haklar ve fırsatların eşitliğine dayanmamalı; farklı yaşam anlayışları arasında kamusal akıl (*public reason*) zemininde sürdürülebilecek bir siyasal birliktelik de içermelidir (1993: 36–38).

Dworkin, bireylerin haklarına öncelik tanıyan yaklaşımıyla vatandaşlığın anlamını kişisel özerklik ve bireysel sorumluluk ekseninde yorumlar. Ona göre özgürlük, bireyin yaşamı üzerinde kontrol sahibi olmasıyla ölçülür; bu nedenle devlet, bireylerin yaşam planlarına müdahale etmemelidir (1977: 272–275). Bu yaklaşımda vatandaşlık, devletin tarafsızlığı ve bireysel değer çeşitliliğinin güvence altına alınması ilkeleri üzerine inşa edilir. Dworkin, daha sonraki eseri *Sovereign Virtue* (2000) ile vatandaşlık teorisini kaynak eşitliği (*equality of resources*) kuramıyla derinleştirir. Bu kurama göre, hukuki hakların tanınması tek başına yeterli bir eşitlik anlayışı sunmaz; vatandaşlık ancak bireyler arasındaki toplumsal kaynakların adil biçimde dağıtılmasını da içeren yapısal bir eşitlik perspektifiyle anlam kazanır (2000: 65–67).

Kymlicka ise liberal gelenekte kültürel kimliklerin önemine dikkat çeker. Ona göre bireylerin kimlikleri, mensubu oldukları kültürel topluluklardan bağımsız düşünülemez; bu nedenle eşit vatandaşlık, kültürel çeşitliliğin tanınmasını da gerektirir (1989: 141). Kymlicka, vatandaşlık teorisinin bireysel hakların yanı sıra kolektif kimliklerin korunmasını da içermesi gerektiğini savunur. *Multicultural Citizenship* (1995) adlı eserinde kültürel haklar tartışmasını derinleştirerek azınlık milliyetleri ile göçmen gruplar arasında kuramsal bir ayrım yapar. Azınlık milliyetleri (örneğin Kanada Québec'teki Frankofon toplum), kendi tarihsel topraklarında yaşayan, kolektif kimlik ve özerklik talepleri olan özgün siyasal topluluklardır. Bu grupların eşit vatandaşlığı ancak kendi siyasi özerkliklerinin ve kültürel kurumlarının tanınmasıyla mümkün olabilir (1995: 10–14). Buna karşılık göçmen toplulukların hak talepleri daha çok bireysel eşitlik ve kültürel tanınma ekseninde ele alınmalıdır. Kymlicka, bu çerçevede vatandaşlık kavramının eşit bireyler arasındaki bir bağ olmanın ötesine geçerek farklı kolektif kimliklerin adil temsili temeline yeniden şekillenmesi gerektiğini savunur (1995: 30–33).

Rawls, Dworkin ve Kymlicka'nın kuramsal argümanları, liberal hak temelli vatandaşlık anlayışını güçlü biçimde temellendirir. Ancak bu yaklaşım, vatandaşlığı çoğunlukla statik haklar rejimi olarak sabitler. Oysa vatandaşlık, haklara sahip olmanın ötesinde, bu hakların müzakere, talep ve performatif eylemler aracılığıyla sürekli yeniden üretildiği bir siyasal süreçtir. Örneğin, medeni hakların teorik olarak tanınması, bu haklara fiilen sahip olunduğu anlamına gelmez; hakların gerçekten kullanılabilir ve işler hâle gelmesi, onları talep eden ve savunan kolektif siyasal pratiklere bağlıdır. Amerikan Sivil Haklar Hareketi'nin ırksal ayrımcılık karşıtı mücadelesi ile kadınların oy hakkı için yürütülen süfrajat mücadelesi, yasalarda yazılı hakların ancak kitlesel katılım ve ısrarlı taleple hayata geçtiğinin ve genişletildiğinin tarihsel kanıtlarıdır. Dolayısıyla liberal çerçevenin, katılımı ve kolektif eylemi hesaba katmayan sınırları cumhuriyetçi eleştirilerle tamamlanmalıdır. Vatandaşlık da bu çalışmada geliştirilen *İç İçe Geçmiş Vatandaşlık Pratikleri* (İİGVP) çerçevesi içinde, hak talebi → katılım → statünün dönüşümü → aidiyetin güçlenmesi → yeni hak talepleri döngüsüyle kavranmalıdır.

Cumhuriyetçi Teori Yaklaşımı

Cumhuriyetçi gelenekte vatandaşlık, bireysel haklara sahip olmanın ötesinde, ortak kamusal yaşamın etkin bir katılımcısı olmayı ifade eder. Pettit, özgürlüğü salt dış müdahalenin yokluğu olarak görmez; bu kavramı tahakkümsüzlük ilkesi temelinde yeniden tanımlar. Ona göre bir birey, başka birinin keyfi tahakkümüne maruz kalmadığı sürece gerçekten özgür sayılır. Dolayısıyla özgürlük, salt dış müdahalenin bulunmaması ile sınırlandırılmaz; keyfi müdahaleye karşı kurumsal güvencelerin varlığıyla mümkündür (1997: 73–75). Berlin, *Two Concepts of Liberty* (1969) başlıklı klasik eserinde negatif özgürlüğü, bireyin dışsal kısıtlamalara maruz kalmaması durumu olarak tanımlar; bir kişi başka biri tarafından zorlanmadığı sürece kendisini özgür görür (1969: 121–122). Bu anlayış özgürlüğü dış engellerin yokluğu düzeyine indirger. Oysa Pettit, Berlin'in bu negatif özgürlük anlayışını yetersiz bulur. Özgürlüğün tek başına müdahaleden korunmakla sağlanamayacağını öne sürer. Keyfi iktidar müdahalelerini önleyecek aktif koruma mekanizmalarının da devrede olması gerektiğini belirtir (Pettit, 1997: 71–75).

Bu özgürlük anlayışı üç temel kuramsal pozisyon üzerinden ayrıştırılabilir: Berlin'in negatif özgürlük anlayışı, Skinner'ın siyasal katılım eksenli özgürlük tanımı ve Pettit'in tahakkümsüzlük temelli yaklaşımı. Berlin'in bireyin dış müdahaleye maruz kalmama hali olarak tanımladığı negatif özgürlük, kişisel alanın korunmasını esas alır. Buna karşılık Skinner, özgürlüğü

kolektif siyasal katılımı mümkün kılınan bir durum olarak tanımlar. Ona göre özgürlük, ancak bireylerin yasa yapım süreçlerine etkin biçimde katıldığı bir siyasal ortamda gerçekleşebilir (2003: 112–115). Pettit ise bu iki anlayış arasında bir köprü kurar; ona göre özgürlük, müdahaleye karşı korunmanın yanı sıra, keyfi tahakkümü önleyici kurumsal mekanizmalarla da güvence altına alınmalıdır (1997: 55). Bu çerçevede, cumhuriyetçi özgürlük kavrayışı Berlin'in negatif özgürlük modeline ve Skinner'ın siyasal katılım vurgusuna eleştirel bir bütünlük sunar.

Pettit, *On the People's Terms* (2012) adlı eserinde cumhuriyetçi özgürlük anlayışını daha da geliştirir. Özgürlüğün sadece bireylerin keyfi iktidara karşı korunmasıyla sağlanamayacağını, bunun kamusal gerekçelendirme ilkesine dayanan müzakereci bir demokrasi modeli aracılığıyla güvence altına alınması gerektiğini savunur. Ona göre siyasal özgürlük, vatandaşların kamusal karar alma süreçlerine eşit erişimine, bu süreçlerin şeffaf biçimde işlemesine ve alınan kararların akılcı gerekçelere dayanmasına bağlıdır (2012: 271–275). Bu nedenle vatandaşlık, salt oy kullanma hakkına sahip olmanın ötesinde, hesap verebilirlik, kamusal tartışmayla karar alma ve kurumsal duyarlılık (*institutional responsiveness*) gibi normatif ilkelerle pekiştirilen bir siyasal düzenin parçası olmayı gerektirir (Pettit, 2012: 278). Pettit bu yaklaşımıyla, cumhuriyetçiliği, çağdaş demokratik yönetim anlayışıyla bütünleştiren kuramsal bir çerçeve geliştirir. Bu bağlamda Habermas'ın iletişimsel özgürlük (*communicative freedom*) modeli, cumhuriyetçi özgürlük kuramını derinleştiren önemli bir katkı sunar. Habermas'a göre negatif müdahalenin olmaması özgürlük için yeterli değildir; özgürlüğün gerçekleşebilmesi için bireylerin kamusal akıl yürütme süreçlerine katılması ve bu süreçlerin demokratik meşruiyetini teminat altına alması gerekir. Habermas, bu çerçevede vatandaşlığı, bireylerin iletişimsel eylem yoluyla kamusal iradenin oluşumuna katkı sunduğu, meşruiyeti tartışmaya açık kararların alındığı bir siyasal alan olarak tanımlar (1994: 6–7). Böylece iletişimsel özgürlük, cumhuriyetçi tahakkümsüzlük ilkesine kurumsal derinlik kazandırır. Bu iletişimsel özgürlük yaklaşımı, Honohan'ın aktif vatandaşlığı, bireysel kendini gerçekleştirme ve kolektif siyasal sorumlulukla ilişkilendiren yorumuyla kavramsal düzeyde örtüşmektedir.

Honohan, vatandaşlığı kamusal erdem ve sorumluluk temelinde ele alır. Ona göre bireyler kendi çıkarlarını korumakla yetinemez, ortak iyinin gerçekleşmesi için siyasal süreçlere etkin katılım göstermekle de yükümlüdür (2017: 92). Bu çerçevede Honohan, cumhuriyetçi vatandaşlık anlayışının kolektif karar alma süreçlerine katılımın ötesine geçerek ortak iyiyi müzakere yoluyla şekillendirmeyi hedeflediğini belirtir. Vatandaşlık, bireylerin temsil mekanizmaları aracılığıyla dolaylı etki sahibi olmasıyla sınırlı değildir. Farklı bakış

açıların kamusal alanda dile getirilebildiği bir forumda doğrudan yer almayı da içerir (2017: 96). Honohan, aktif vatandaşlığın demokratik toplumların canlılığı ve meşruiyeti için temel bir unsur olduğunu vurgular. Bu nedenle aktif bir vatandaş, çıkarlarını sadece temsilciler aracılığıyla savunmakla kalmamalıdır. Aksine, karar alma süreçlerinde kendi sesini duyurabilen, tartışmalara katılan ve kamusal sorumluluk üstlenen bir özne olmalıdır (2017: 95). Ayrıca Honohan, aktif vatandaşlığı sırf araçsal bir rol olarak görmez. Aktif vatandaşlığın, ifade özgürlüğü ve kolektif özerklik imkânlarıyla bireyin kendini gerçekleştirmesine hizmet eden bir pratik olduğunu belirtir (2017: 99).

Skinner vatandaşlığı doğrudan özgürlük kavramıyla ilişkilendirir. Ona göre bireylerin ortak yasa yapım sürecine katılmaları – yani aktif vatandaşlık pratiği – gerçek özgürlüğün şartıdır (Skinner, 1993: 403–409). Skinner, özgürlüğün salt bireysel bir hak olarak görülemeyeceğini, aksine kolektif bir inşaa süreci niteliği taşıdığını savunur. Bu nedenle vatandaşlığı siyasal katılım ve kamusal müzakere pratikleriyle özdeşleştirir. *Liberty Before Liberalism* (2003) ve *Hobbes and Republican Liberty* (2008) eserlerinde modern liberalizmin dayandığı negatif özgürlük anlayışını kapsamlı biçimde eleştirir. Skinner’a göre Thomas Hobbes’un savunduğu gibi özgürlük, salt dış müdahalenin yokluğu olarak tanımlanamaz; zira hiçbir müdahale olmaksızın da bir kişi başkasının keyfi iktidarına bağımlı hale gelebilir (2008: 98–99). Bu tür durumlar, görünürde özgürlük var olsa bile fiilen bir boyun eğme hali meydana getirir. Skinner, gerçek özgürlüğün ancak bireylerin siyasal topluluğun eşit üyeleri olarak, ortak yasa yapımına katıldıkları kolektif bir özyönetim ortamında gerçekleşebileceğini savunur (2003: 112–115).

Pettit, Honohan ve Skinner’ın vurguladığı aktif katılım ve kamusal erdem, özgürlüğün kurucu unsurlarıdır. Ancak bu ideal, pratik yaşamda yüksek katılım kapasitesine sahip elit gruplara öncelik tanıma riskini taşır. Örneğin, yerel yönetim toplantılarına düzenli katılım veya karmaşık politikalar hakkında müzakere yürütme, belirli bir sosyo-ekonomik arka plan, eğitim ve boş zamana erişim gerektirir. Bu da cumhuriyetçi ideale ulaşmanın önünde sınırlayıcı bir engel oluşturabilir. Bu noktada liberal hak güvenceleri (örneğin, eğitim hakkı, çalışma saatlerinin düzenlenmesi), cumhuriyetçi erdemin toplumsal tabana yayılması için zorunlu önkoşullardır. Çalışma, tam da bu engeli aşmak üzere ‘müzakereci ve çok katmanlı vatandaşlık’ kavramsal çerçevesini tartışmaya açmaktadır. Bu nedenle vatandaşlık, katılım idealine indirgenmek yerine, hakların güvencesiyle desteklenen çok katmanlı pratikler bütünü olarak ele alınmalıdır. Bu yaklaşım, *İç İç Geçmiş Vatandaşlık Pratikleri* (İİGVP) perspektifinin neden gerekli olduğunu ortaya koyar.

Çağdaş Sentez Çabaları

Günümüzün popülist siyaseti, dijitalleşen kamusal alanlar ve göç hareketliliği, klasik liberal ve cumhuriyetçi yaklaşımların sınırlarını açığa çıkarmaktadır. Bu koşullar, vatandaşlığın sabit kimlik tanımlarına dayalı olmaktan çıkarak, müzakere, performans ve çok katmanlı katılım süreçleri içinde yeniden kavramsallaştırılmasını gerektirmektedir. Böyle bir yaklaşım, vatandaşlığı farklı düzlemlerde kesişen ve etkileşim halinde olan *İç İçe Geçmiş Vatandaşlık Pratikleri* (İİGV) bütünü olarak ele almayı mümkün kılar. Benhabib, Mouffe, Tully ve Isin'in katkıları, bu makalede önerilen İİGV kavramsal çerçevesi için kuramsal dayanak sunmaktadır.

Çağdaş literatürde bazı kuramcılar liberal ve cumhuriyetçi modellerin sınırlılıklarını aşmaya çalışmaktadır. Örneğin Benhabib, vatandaşlığın sabit kimlik tanımlarına dayanmak yerine demokratik müzakere süreçleri aracılığıyla sürekli yeniden kurulduğunu savunur (2002: 445-450). Benhabib, vatandaşlığı bireysel haklar ile topluluk aidiyetlerinin sürekli müzakere edildiği ve toplumsal etkileşim içinde yeniden inşa edilen bir kimlik olarak kavramsallaştırır.

Mouffe ise çatışmacı (agonistik) demokrasi kuramıyla vatandaşlığı, farklı kimliklerin çatışmasının meşru olduğu bir siyasal mücadele alanı olarak yorumlar (1995: 10). Mouffe'a göre gerçek demokrasi, uzlaşmanın değil meşru siyasal çatışmanın tanındığı bir düzen içinde mümkündür. Bu yaklaşıma göre vatandaşlık, sabit ve homojen bir kimlik olmaktan ziyade çoğulcu ve sürekli dönüşen bir siyasal aidiyet pratiğidir. Mouffe'un radikal demokrasi anlayışı, çatışmayı kaçınılmaz bir olgu olarak kabul eder ve liberal demokrasinin sınırlarını aşarak daha katılımcı, eşitlikçi ve çoğulcu bir siyasal alan oluşturulması gerektiğini vurgular. Ona göre vatandaşlık, salt bireysel haklara sahip olmak anlamına gelmez. Aksine, siyasal özneleşme süreçleriyle şekillenen çatışmalı bir kimlik formasyonudur (2000: 99). Dolayısıyla demokratik toplumlarda vatandaşlık, sabit normlara dayalı bir birliktelik değildir. Bunun yerine, farklılıkların kurumsal ve kültürel düzeyde meşru rekabetine dayanan kolektif bir yaşam tahayyülü üzerinde inşa edilmelidir (Mouffe, 2013: 7-9). Mouffe'un savunduğu radikal demokrasi projesi, liberal uzlaşmacılığa karşı çıkarak hegemonik ilişkileri sorgular ve demokratikleşme alanını genişleterek vatandaşlığı agonistik müdahale ile eleştirel siyasal pratiğe eklemektedir. İşte bu agonistik çerçeve, #MeToo veya Black Lives Matter gibi hareketlerin, belirli politikaların yanında toplumsal cinsiyet ve ırk tahakkümünü doğrudan hedef alan niteliğini anlamak için gereklidir. Bu hareketler, vatandaşlığı kurumsal siyasetin sınırlarının ötesine taşıyan bir kimlik mücadelesine dönüştürmektedir.

Tully, modern vatandaşlık söyleminin kültürel çoğulculuğu yansıtamadığını; bu nedenle vatandaşlık tanımının sürekli müzakere yoluyla yeniden şekillendirilmesi gerektiğini öne sürer (1995: 66-70). Tully, farklı kimliklere sahip yerli topluluklar ve azınlık gruplarının vatandaşlık tanımı içinde tanınmasının önemine işaret ederek kavrama daha esnek ve kapsayıcı bir boyut kazandırır (1995: 25-27). *Strange Multiplicity* (1995) adlı eserinde kültürel çeşitliliği, tanınması gereken statik bir olgu olarak görmez. Bunun yerine, anayasal düzeyde sürekli müzakere edilmesi gereken, toplumsal etkileşim içinde şekillenen bir pratik olarak ele alır. Bu doğrultuda geliştirdiği anayasal diyalog kavramıyla vatandaşlık anlayışını sabit tanımlar yerine, farklı toplumların eşit koşullarda diyalog kurabileceği açık uçlu bir demokratik süreç olarak yeniden tasarlar (Tully, 1995: 28-30). Tully'ye göre anayasa, egemenliğin donduğu değişmez bir metin değildir; aksine farklı kültürel ve siyasal kimliklerin eşit şartlarda müzakere yürüttüğü bir forum niteliğindedir. Bu yaklaşım özellikle tarihsel olarak dışlanmış yerli halkların vatandaşlık sürecine dâhil edilmesinde, tanınmanın ötesine geçerek ilişkisel adalet ve karşılıklı tanıma üzerine kurulu bir düzen tesis etmeyi amaçlar (1995: 31-34). Dolayısıyla vatandaşlık, hakların dağıtımından ibaret bir statü değildir. Kimliklerin meşru katılımı ve ortaklaşa anayasal değişimle sürekli yeniden inşa edilen bir siyasal etkileşim alanı olarak görülmelidir. Nitekim Kanada'daki yerli halkların kendi siyasal statülerini tanımlama mücadeleleri, Tully'nin yaklaşımının pratik karşılığını ortaya koymaktadır.

Benhabib ve Mouffe, çağdaş vatandaşlık kuramlarında çoğulculuğu merkeze alan yaklaşımlar geliştirmiş olsalar da siyasal katılımın biçimi ve kimlik farklarının meşruiyeti konularında önemli kuramsal ayrılıklar gösterirler. Benhabib, Habermas'tan devraldığı müzakereci demokrasi (*deliberative democracy*) anlayışı çerçevesinde, farklı kimliklerin akılcı iletişim yoluyla kamusal alanda temsil bulabileceğini ve evrensel normlar etrafında uzlaşabileceğini savunur (2002: 445-450). Mouffe ise bu evrenselci ve uzlaşmacı tahayyülü gerçekçi bulmaz. Ona göre siyasal alan, farklı kimliklerin ve çıkarların meşru biçimde çatıştığı bir çatışmacı (*agonistic*) mücadele zemini olarak kavramsallaştırılmalıdır (2000: 99). Bu bağlamda Mouffe, demokratik çoğulculuğun korunabilmesi için uzlaşmadan ziyade, meşru çatışmanın tanınmasını esas alır. Böylece Benhabib'in normatif rasyonaliteye dayanan uzlaşma arayışı ile Mouffe'un hegemonya ve iktidar ilişkilerini önceleyen çatışma anlayışı arasında, siyasal meşruiyetin kaynağı ve vatandaşlık pratiklerinin doğası açısından derin bir kuramsal ayrım ortaya çıkar. Bu tartışmaya paralel olarak Isin, vatandaşlığı statik bir hukuki kategori olarak gören anlayışı radikal biçimde eleştirir. Ona göre vatandaşlık, eylemler (acts) yoluyla sürekli yeniden üreti-

lır; örneğin bir mültecinin sınırı geçme eylemi, vatandaşlığın kurucu pratiklerinden biridir (2017: 504). Bu radikal perspektif, müzakereci ve çatışmacı modellerin ötesinde, somut bedensel ve mekânsal pratiklere dayanan üçüncü bir yol önerir. Bu çerçeveden bakıldığında, Akdeniz'deki mülteci hareketliliği insani kriz olarak görülmekle birlikte aynı zamanda ulus-devlet sınırlarını aşan yeni vatandaşlık taleplerinin ve dayanışma pratiklerinin ("dünya vatandaşlığı") performatif bir ifadesi olarak okunabilir. Genel olarak, bu çağdaş yaklaşımlar vatandaşlığın pasif bir statü olmadığı konusunda birleşmektedir.

Hukuki Statü

Vatandaşlığın hukuki statü boyutu, bireyin devletle kurduğu ilişkinin temel çerçevesini belirler ve siyasal topluluk içindeki hak ile yükümlülüklerini tanımlar. Bu bağlamda liberal ve cumhuriyetçi kuramlar, vatandaşlık statüsünü farklı ilkeler temelinde kurgular. Liberal gelenekte vatandaşlık, bireyin temel hak ve özgürlüklerini güvence altına alan koruma mekanizması olarak görülür. Cumhuriyetçi gelenekte ise vatandaşlık, aktif siyasal katılım ve tahakkümsüzlük ilkesine dayalı kolektif bir özgürlük pratiği olarak ele alınır.

Rawls'ın adalet kuramı, vatandaşlığı bireylerin temel özgürlüklerini eşit biçimde koruyan ve adil fırsat eşitliğini destekleyen kurumsal düzenleme bütünü içinde konumlandırır (1971: 53). Bu yaklaşım, vatandaşlığın bireylerin yaşam planlarını gerçekleştirmelerine imkân tanıyan haklar bütünü olarak, kişisel özerkliğin güvencesi işlevi gördüğünü gösterir. Dworkin de vatandaşlığı, bireylerin kişisel özerkliklerini hayata geçirmelerine olanak tanıyan haklar sistemi olarak tanımlar (1977: 273).

Daha önce açıklandığı üzere, tahakkümsüzlük anlayışı, özgürlüğü keyfi iktidara karşı kurumsal güvencelerle ilişkilendirir (Pettit, 1997: 23). Skinner da bu perspektifi destekler. Ona göre vatandaşlık, bireyin aktif kamusal katılım yoluyla siyasal topluma (*political community*) eşit bir aktör olarak dâhil olmasını mümkün kılar (1993: 408).

Sosyal haklar boyutunda, King ve Waldron vatandaşlık statüsünün medeni ve siyasal haklarla sınırlı kalmaması, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi refah haklarının da bu statünün ayrılmaz bir parçası olması gerektiğini belirtirler. Temel hizmet alanlarında hakların güçlendirilmesinin, bireylerin toplumsal eşitlik temelinde vatandaş olarak tanınmalarını sağladığını savunurlar (1988: 415–433). Bununla birlikte, Waldron anayasal haklara aşırı vurgu yapılmasının vatandaşlık statüsünün sınırlarını yeniden düşünmeyi gerektirdiğini öne sürer. Ona göre hakların mutlaklaştırılması, bireysel özgürlükleri güçlendirmek bir yana zayıflatabilir; bu nedenle vatandaşlık, hak sahipliğinin

ötesinde, bu hakların demokratik meşruiyetle sürekli yenilendiği ilişkisel bir olgu olarak anlaşılmalıdır (1993: 18–51). Bu noktada Habermas'ın iletişimsel özgürlük (*communicative freedom*) yaklaşımı, vatandaşlık statüsünün normatif temellerine önemli bir katkı sunar. Habermas, vatandaşlık kavramını salt hukuki hakların formel tanınmasıyla sınırlı görmeyerek, bu hakların iletişimsel eylem süreçlerinde rasyonel gerekçelendirilmesini ve kamusal rızaya dayalı meşruiyet kazanmasını merkeze alır. Ona göre hukuki statünün anlamlı bir siyasal öznellik meydana getirebilmesi, bireylerin kamusal akıl yürütme pratiklerine etkin katılımıyla mümkündür (1994: 6-8). Habermas'ın bu çerçevesi, anayasal vatandaşlığı haklar rejimiyle sınırlamayan; bunun ötesinde kamusal gerekçelendirme kapasitesine dayanan etik bir yapı olarak değerlendiren çağdaş cumhuriyetçi perspektiflerle örtüşmektedir.

Çağdaş cumhuriyetçi kuramcılar, vatandaşlık statüsünün demokratik süreçlerle sürekli canlı tutulması gerektiğini savunur. Laborde, anayasal vatandaşlığın hak temelli bir kimlik olmanın ötesinde, topluluk üyeliği ve karşılıklı yükümlülüklerle dayanan etik bir ilişki olduğunu vurgular (2008: 75–78). Richard Bellamy ise hakların korunmasının tek başına yeterli olmadığını, hakların ancak demokratik meşruiyetin sürekliliğiyle anlam kazandığını belirtir (2008: 160).

Bosniak, vatandaşlık statüsüne sahip olmayanlar (*status non-citizens*) kavramıyla hukuki vatandaşlık statüsünün dışlayıcı yönüne dikkat çeker. Bosniak, yasal statünün belirli grupları merkeze alırken diğerlerini görünmez kılma ve ikincil konumlara itme riski taşıdığını vurgular (2006: 315). Genel olarak vatandaşlık statüsü, bireylerin siyasal topluma erişimini ve özgürlük alanlarını tanımlayan, sabit olmayan ve toplumsal koşullara göre şekillenen bir toplumsal sözleşme alanıdır. Bu statü, haklar ile yükümlülüklerin dengesinde sürekli olarak yeniden inşa edilir.

Siyasal Katılım

Vatandaşlık kuramlarında siyasal katılım, bireyin siyasal topluluğa aidiyetinin ve özgürlüğünün somut bir göstergesi kabul edilir. Liberal ve cumhuriyetçi yaklaşımlar, vatandaşın siyasal süreçlerdeki rolünü ve katılım düzeyini farklı perspektiflerden yorumlar. Liberal gelenekte siyasal katılım, bireyin tercihiyle ilgili bir hak olarak görülür. Cumhuriyetçi gelenekte ise katılım, vatandaşlık pratiğinin vazgeçilmez bir boyutu ve özgürlüğün kurucu unsuru sayılır. Liberal kuramcılar, özellikle Rawls ve Dworkin, siyasal katılımı bireysel hakların bir uzantısı olarak değerlendirir. Rawls, adil bir toplumun temel unsurlarından biri olarak siyasal hakların güvence altına alınmasını şart ko-

şar; ancak bireylerin bu hakları kullanıp kullanmaması kendi tercihinine bırakılır (1971: 223). Dworkin de benzer biçimde, bireylerin siyasal katılımı kendi yaşam projelerine dahil edip etmeme özgürlüğüne sahip olmasını, bireysel özerklik ve kişisel bütünlük ilkeleriyle tutarlı bulur (1977: 276).

Cumhuriyetçi gelenekte siyasal katılım, bireyin özgür bir vatandaş olarak var olabilmesinin temel koşulu kabul edilir. Tahakkümsüzlük anlayışına göre bireyin siyasal katılımı, hak kullanımının ötesinde bir işlev taşır. Katılım, özgürlüğü güvence altına alan kurumsal bir araç olarak değerlendirilir (Pettit, 1997: 72). Bu bakış açısı, bireylerin kolektif karar alma süreçlerine dahil olarak özgürlüklerini birlikte inşa etmelerini mümkün kılar. Bu anlayış, daha önce ayrıntılı biçimde aktarıldığı üzere, Honohan'ın siyasal katılımı etik bir yükümlülük ve demokratik süreklilik ilkesiyle ilişkilendiren yaklaşımıyla örtüşmektedir (2002: 185, 214–218).

Benhabib, siyasal katılımı kültürel kimlikler ve farklılıklar bağlamında yeniden yorumlar. Ona göre çağdaş demokratik toplumlar, bireylerin katılım haklarını güvence altına almakla yetinmemeli; farklı kimliklerin kamusal alanda görünürliğini sağlayacak çoğulcu katılım mekanizmalarını da geliştirmelidir (2002: 445).

Bu tartışmalar bağlamında Habermas'ın geliştirdiği müzakereci demokrasi modeli, siyasal katılımın analizine özgün bir perspektif kazandırmaktadır. Bu model, siyasal meşruiyetin temelini salt seçim mekanizmaları ve temsil kurumları ile sınırlamayıp, vatandaşlar arasındaki iletişimsel akıl yürütme (*communicative reasoning*) süreçlerine dayandırmaktadır. Habermas'ın yaklaşımında siyasal katılım, bireylerin kamusal alanda (*public sphere*) özgürce görüş bildirdikleri ve kolektif karar alma süreçlerini rasyonel gerekçelendirmeler (*rational justification*) yoluyla şekillendirdikleri karşılıklı etkileşime dayalı bir süreç olarak kavramsallaştırılmaktadır (1994: 6-7). Habermas'ın bu yaklaşımı, liberal bireysel haklar anlayışını, cumhuriyetçi katılım idealinin normatif derinliğiyle buluşturarak, siyasal katılımın etik ve iletişimsel boyutlarını göstermektedir.

Bu bağlamda siyasal katılımın nitel boyutunu oluşturan temel iki kavram olan ortak iyi ve kamusal akıl arasındaki ayrım ayrıca açıklanmalıdır. Cumhuriyetçi kuramda ortak iyi, siyasal topluluğun bütününe ilgilendiren amaç ve değerler doğrultusunda şekillenen kolektif bir yönelimi ifade eder (Honohan, 2002: 220–224). Bu anlayışta vatandaşların siyasal katılımı, bireysel çıkarların temsiline indirgenmeyip, kamusal yaşamın etik ilkelerine yönelik bir sorumluluğu da içerir (Honohan, 2002: 178–182). Buna karşılık liberal kuramda kamusal akıl, farklı dünya görüşlerine sahip bireylerin siyasal karar alma süreçlerine

evrensel gerekçelerle katılımını mümkün kılan rasyonel bir müzakere zemini olarak tanımlanır (Rawls, 1993: 212–218). Kamusal akıl, çoğulculuk koşullarında tarafsızlığı ve eşitliği sağlamak amacıyla bireylerin özel gerekçelerini kamusal tartışmalarda geçerli sayılabilecek evrensel ilkelere dönüştürmelerini bekler (Rawls, 1993: 226). Ortak iyi daha çok hedeflenen siyasal içeriğe, kamusal akıl ise bu içeriğin oluşum sürecindeki yöneme işaret eder. Her iki kavram da siyasal katılımın nitel boyutunu tanımlar; ancak biri normatif yönelimi (ortak iyi), diğeri ise rasyonel gerekçelendirme biçimini (kamusal akıl) esas alır.

Bu çerçevede siyasal katılım, iki temel düzeyde incelenebilir: nicel katılım (*quantitative participation*), yani oy verme, dilekçe sunma, siyasi parti veya örgütlere üyelik gibi formel ve ölçülebilir faaliyetler ve nitel katılım (*qualitative participation*), yani kamusal tartışmalara katılma, siyasal görüş ifade etme, karar alma süreçlerine fikirsel katkı sunma gibi içerik ve etki odaklı pratikler. Bu ayrım, vatandaşlık normlarının görev temelli (*duty-based*) ve katılımcı (*participatory*) biçimlerde dönüşümünü analiz eden çağdaş kuramlarla örtüşmektedir (Dalton, 2008: 80–81). Isin ise bu ikili kategorizasyonu daha da radikalleştirir. Nicel ve nitel katılımın ötesinde, vatandaşlık eylemleri olarak adlandırdığı üçüncü bir boyut olduğunu savunur: Bireylerin yasal statülerinden bağımsız olarak gerçekleştirdikleri ve siyasal düzeni doğrudan dönüştürmeyi hedefleyen pratikler. Örneğin, Black Lives Matter hareketinin sokak performansları, kurumsal katılım kalıplarını aşan eylemlerdir (2017: 506).

Bauböck, demokratik katılımı çok katmanlı bir vatandaşlık yapısı içinde ele alır. Ulusal, yerel ve ulusötesi düzeylerde katılım imkânlarının güçlendirilmesi gerektiğini savunur. Böylelikle vatandaşlar ulusal düzeyle sınırlı kalmayıp farklı yönetim katmanlarında da siyasal özne olarak varlık gösterebilirler (2017: 850). Bauböck'ün çok katmanlı vatandaşlık modeli, siyasal katılımın ulusal düzeyle sınırlı olmadığını ortaya koyar. Bu model, bir bireyin aynı anda yerel kent konseyinde, ulusal bir seçimde ve iklim değişikliğiyle mücadele eden ulusötesi bir sivil toplum ağında faaliyet gösterebilmesi gibi çağdaş olguları kuramsal bir düzeyde kavramsallaştırmamıza olanak tanır. Dijital iletişim, bu çok katmanlı katılımı daha önce olmadığı kadar mümkün kılmıştır. Dalton ise çağdaş vatandaşlık normlarının değişen doğasına işaret eder. Bireylerin siyasal katılıma dair beklenti ve eylem biçimlerinin dönüşmekte olduğunu ve geleneksel yöntemlere ek olarak doğrudan eylem ile dijital platformlar üzerinden katılım gibi yeni araçların ortaya çıktığını gösterir (2008: 86–90).

Sonuç olarak siyasal katılım gerek liberal gerek cumhuriyetçi kuramlar için temel bir vatandaşlık boyutudur. Ancak liberal yaklaşım katılımı bireysel tercihe bırakırken, cumhuriyetçi yaklaşım katılımı özgürlüğün ve demokratik meşruiyetin kurucu unsuru olarak görür. Çağdaş vatandaşlık yaklaşımları ise

bu iki gelenek arasındaki ayrımı aşarak, katılımın çok katmanlı yapısına, çoğulcu özelliklerine ve toplumsal koşullara bağlı olarak sürekli yeniden biçimlenen karakterine vurgu yapmaktadır. Çok katmanlılık, salt teorik bir kavram değildir. Günümüz vatandaşlık pratiklerinin farklı düzlemlerde yaşandığını kabul eden bir yönetim modeli gerektirir. Nitekim Bauböck'ün *Democratic Inclusion* (2017) çalışmasında ortaya konan çok katmanlı vatandaşlık modeli, siyasal katılımın ulusal düzeyle sınırlı kalmayıp yerel, bölgesel, ulusötesi ve dijital düzlemlerde de gerçekleştiğini ortaya koyar. Bu model, özellikle göçmenler, diasporalar veya dijital platformlardaki vatandaşlık pratikleri gibi sınır aşan topluluklar açısından önem taşır. Bauböck'e göre çağdaş vatandaşlık, siyasal karar alma süreçlerine tüm bu düzeylerde eşit erişim imkânı tanımakla yükümlü olmalıdır. Böylece siyasal katılım, gönüllülük ya da zorunluluk ikileminden çıkarak, kurumsal düzeyde çok ölçekli biçimde örgütlenmesi gereken bir hak ve sorumluluk alanına dönüşür (2017: 849–851).

Toplumsal Aidiyet

Vatandaşlık, hukuki bir statü ya da siyasal katılım hakkı olmanın ötesinde, bireylerin kendilerini bir siyasal topluluğun parçası olarak hissetmeleriyle anlam kazanan bir aidiyet biçimidir. Toplumsal aidiyet, vatandaşlık kimliğinin duygusal, kültürel ve siyasal boyutlarını içerir. Liberal ve cumhuriyetçi kuramlar, bu aidiyet boyutunu farklı bakış açılarından ele alarak vatandaşlığın bireysel ve kolektif yönleri arasındaki dengeyi tartışır.

Liberal yaklaşım, bireyin kişisel kimliği ve özgür seçimlerine öncelik tanır. Kymlicka, bireysel özerkliğin kültürel kimliklerle yakından ilişkili olduğunu vurgular. Örneğin, dil, din veya kültürel pratiklerin korunması, bireyin kimlik inşası ve yaşam planlaması süreçlerinde önemlidir (1995: 89). Benhabib ise çağdaş demokratik toplumların, bireysel hakları korumakla yetinmeyip farklı kültürel kimliklerin kamusal alanda görünürlüğünü ve eşit temsiliğini sağlaması gerektiğini savunur (2002:445-450). Benhabib'in bu perspektifi, göçmen topluluklarının hak arayışları örneğinde somutlaşmaktadır.

Cumhuriyetçi yaklaşım ise toplumsal aidiyeti ortak siyasal kimlik ve kolektif sorumluluk ekseninde temellendirir. Daha önce cumhuriyetçi özgürlük anlayışı bağlamında açıklandığı üzere, Skinner vatandaşlığı, bireylerin yasa yapım süreçlerine katılarak kamusal yaşamın etkin bir parçası haline gelmeleriyle oluşan kolektif bir kimlik olarak tanımlar (2003: 115). Bu anlayışta aidiyet, bireyin pasif bir topluluk üyesi olmasından öte siyasal sürece katkıda bulunmasıyla anlam kazanır. Miller, ulusal kimliğin vatandaşlar arasında güven ve dayanışma duygularını pekiştirerek demokratik yükümlülüklerin

paylaşılmasını kolaylaştırdığını öne sürer. Ona göre ulusal kimlik, kültürel bir aidiyet olmanın ötesinde, bireylerin siyasal topluluğa karşı hissettikleri sorumluluk ve bağlılığı da güçlendirir. Bu ortak kimlik bağı sayesinde vatandaşlar, toplumsal adaletin gereklerini ve kamusal yükümlülükleri daha istekli biçimde üstlenebilirler (2008: 376).

Bazı eleştirel yaklaşımlar, vatandaşlık anlayışının eşitliği ancak farklılıkların görünür ve temsil edilebilir kılınması yoluyla sağlayabileceğini öne sürer (Young, 1989). Weinstock da benzer şekilde, vatandaşlık anlayışının kültürel çeşitlilikle uyumlu, esnek bir yapıya kavuşturulması gerektiğini vurgular (2017: 270). Isin, vatandaşlık kimliğinin salt yasal ve resmi statülerle tanımlanamayacağını, bireylerin çeşitli performatif eylemler yoluyla bu kimliği dönüştürdüklerini savunur. Ona göre vatandaşlık, sürekli olarak sahnelenen ve yeniden müzakere edilen bir siyasal ilişkidir (2017: 505-506).

Küreselleşmeyle birlikte vatandaşlık artık ulusal sınırları aşan çok katmanlı bir aidiyet biçimine dönüşmektedir (Sassen, 2002). Maas ise çok katmanlı vatandaşlık kavramıyla bireylerin aynı anda ulusal, bölgesel ve uluslararası siyasal topluluklara aidiyet geliştirebildiklerini ortaya koyar (Maas, 2017: 645).

Daha önce çatışmacı demokrasi kuramı bağlamında ayrıntılı biçimde değerlendirildiği üzere, Mouffe toplumsal aidiyeti, farklı kimlikler arasındaki meşru siyasal çatışmaların ifadesi olarak kavramsallaştırır. Bu anlayışa göre demokratik siyasal alan, çatışmayı dışlamaz; aksine, onu meşrulaştırarak katılımı derinleştiren bir zemin oluşturur (1995: 15). Mouffe'un yaklaşımı, özellikle feminist hareketler veya kimlik siyaseti mücadelelerinde somut karşılık bulur. Isin de benzer şekilde, aidiyetin resmî belgelerle değil, vatandaşlık performanslarıyla inşa edildiğini vurgular (2017: 508).

Bazı eleştiriler, vatandaşlık statüsünün belirli birey ve grupları dışarıda bırakma eğilimi taşıdığını ve aidiyetin özellikle göçmenler için güvencesiz bir deneyim haline gelebildiğini ortaya koyar (Bosniak, 2006).

Sonuç olarak toplumsal aidiyet, modern vatandaşlık kuramlarının merkezinde yer alan, sabit olmayan ve toplumsal değişim süreçlerine göre sürekli biçimlenen bir kavramdır; bireysel kimliklerin özgürce gelişmesini ve kolektif siyasal bağlılıkların pekişmesini kapsar. Walzer, farklı toplulukların kendi iç adalet anlayışlarını belirleme hakkını savunarak, toplumsal aidiyetin kültürel çoğulculuk bağlamında nasıl şekillenebileceğine dikkat çeker (1983: 27-30). Kymlicka ve Norman ise çağdaş vatandaşlık kuramlarında bireysel haklar ile topluluk kimliklerinin birlikte ele alınması gerektiğini vurgular (1994: 352-353). Çağdaş yaklaşımlar, vatandaşlık aidiyetinin çok

katmanlı, çoğulcu ve müzakereye açık bir süreç olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Kuramsal Katkı

Vatandaşlık literatüründe liberal ve cumhuriyetçi gelenekler çoğunlukla birbirine karşıt kutuplar olarak ele alınmıştır. Oysa çağdaş tartışmalar, bu yaklaşımların keskin sınırlarla ayrılmadığını, farklı düzeylerde birbirini tamamladığını göstermektedir. Yukarıda sunulan kuramsal çerçeve bu tamamlayıcılığın izlerini ortaya koymuş, ancak aynı zamanda belirli sınırlılıkları da açığa çıkarmıştır. Bu nedenle, bu bölümde söz konusu sınırlılıkları aşmaya yönelik olarak önerilen *İç İç Geçmiş Vatandaşlık Pratikleri* (İİGVP) çerçevesi kuramsal katkı olarak sunulmaktadır.

Bu makale, İİGVP aracılığıyla tamamlayıcılığı görünür kılmakta ve teori ile pratik arasındaki boşluğu kapatmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda Honohan, Habermas, Isin ve Benhabib'in kuramsal katkıları yeniden değerlendirilecek; her birinin güçlü yanları kadar eksik bıraktıkları boyutlar da somut örneklerle bütünleştirilerek tartışılacaktır. Ayrıca İİGVP, kuramsal bir öneri olmanın ötesinde ampirik araştırmalara aktarılabilir bir çerçeve olarak da sunulmaktadır. Bu kapsamda hazırlanan tablo, hukuki statü, siyasal katılım ve toplumsal aidiyet boyutlarını ampirik göstergelerle eşleştirmekte; Türkiye'de başörtüsü yasağının kaldırılması süreci ise örnek bir uygulama olarak bu göstergelerin nasıl işlediğini ortaya koymaktadır.

Honohan'ın Karşılaştırmalı Analizi ve Çerçevenin Somutlaştırıcı Katkısı

Honohan, *Liberal and Republican Conceptions of Citizenship* (2017) adlı çalışmasında liberal ve cumhuriyetçi gelenekleri özgürlük anlayışları, normatif temelleri ve siyasal katılım boyutları üzerinden sistematik biçimde karşılaştırır. Honohan, bu iki yaklaşımın keskin bir karşıtlık oluşturmadığını, birbirini tamamlayıcı unsurlar taşıdığını ileri sürer. Ancak bu katkı, büyük ölçüde normatif düzeyde kalmakta ve tamamlayıcılığın gündelik siyasal pratiklerde nasıl işlediğini ayrıntılı biçimde açıklamamaktadır.

Çalışma, Honohan'ın çerçevesini somutlaştırıcı bir katkıyla genişletmektedir. Örneğin Avrupa Birliği bağlamında üçüncü ülke vatandaşlarına yerel seçimlerde oy hakkı tanınması, hukuki statü ile siyasal katılımın kesişimine işaret eder (Shaw, 2009; Lansbergen, 2010). Buna rağmen Irene Bloemraad'ın (2017) gösterdiği üzere, tam vatandaşlık statüsüne sahip göçmenler dahi düşük siyasal temsil oranlarıyla karşılaşabilmektedir. Ersanilli ve Ko-

opmans'ın (2011) Türk göçmenler üzerine yaptıkları araştırmada yasal eşitliğe rağmen aidiyet düzleminde ayrımcılığın sürdüğünü ortaya koyar. Bu bulgular, hukuki statü, siyasal katılım ve toplumsal aidiyetin birbirini şekillendiren boyutlar olduğunu; eksik kaldığında vatandaşlığın işlevselliğinin azaldığını göstermektedir.

Türkiye bağlamında ise başörtüsü yasağının kaldırılması süreci, hukuki hakların fiilen kullanılabilmesi için toplumsal katılım ve kamusal tartışmanın zorunlu olduğunu göstermiştir. Bu örnek, hukuki statü ile katılımın kesişiminde ortaya çıkan dinamiği açık biçimde somutlaştırmaktadır.

Habermas'ın Müzakereci İdeali ve Çerçevenin Yapısal Katkısı

Habermas, *Between Facts and Norms* (1996) çalışmasında vatandaşlığın meşruiyetini kamusal tartışma ve rasyonel iletişim süreçlerinde bulur. Habermas'a göre bireysel hakların anlamlı olabilmesi, kamusal müzakere süreçlerinde rasyonel gerekçelendirmeye dayanmasına bağlıdır. Ancak bu yaklaşım, müzakerenin hangi toplumsal koşullar altında etkili işlediğini açıklamakta sınırlı kalmaktadır.

Makale, Habermas'ın soyut müzakere idealini güncel toplumsal hareketler üzerinden işler hale getirmektedir. #MeToo hareketinde cinsel şiddete karşı yasal reform talepleri hukuki statü boyutunu harekete geçirmiş; sosyal medya kampanyaları ve protestolar siyasal katılım kanallarını etkinleştirmiş; kadınların kamusal alanda görünürlük kazanması ise toplumsal aidiyet boyutunu öne çıkarmıştır (Bowman Williams, Mezey ve Singh, 2021).

Isin'in Performatif Vatandaşlık Yaklaşımı ve Çerçevenin Tamamlayıcılığı

Isin (2008: 15–43), *Theorizing acts of citizenship* başlıklı bölümünde vatandaşlığı hukuki bir statüden ziyade eylemler (acts) aracılığıyla sürekli yeniden üretilen bir pratik olarak tanımlar. Bir mültecinin sınırı geçmesi ya da bir aktivistin sokakta gerçekleştirdiği protesto, Isin'e göre vatandaşlığın kurucu eylemlerindendir. Ancak bu yaklaşım, söz konusu eylemlerin hangi yapısal bağlamlarda gerçekleştiğini yeterince açıklamaz.

Bu makale, Isin'in performatif vurgusunu tamamlayıcı bir çerçeveye bütünlendirmektedir. Black Lives Matter hareketinde bir aktivistin "Nefes Alamıyorum" ("I Can't Breathe") pankartı taşıması tek başına bir vatandaşlık eylemidir; ancak bu eylemin anlamlı olabilmesi için anayasal ifade özgürlüğü (hukuki statü), taleplerin siyasete taşınabileceği temsil kanalları (siyasal katılım) ve

toplumun geniş kesimlerince meşru görülmesi (aidiyet) gerekir. Böylece ey-
lemin yapısal koşulları görünür kılınarak Isin'in yaklaşımı tamamlanır.

Benhabib'in Diyalog Vurgusu ve Çerçevenin Aidiyet Boyutu

Benhabib, *Situating the Self* (1992) adlı eserinde demokratik vatandaşlığın temelini farklılıkların tanınması ve diyalog süreçlerinde görür. Ona göre kamusal-özel alan ayrımı, kadınların ve farklı kimlik gruplarının siyasal özne olarak kabulünü sınırlar. Bu nedenle farklılıklar özel alanın konusu olmaktan çıkar ve kamusal alanda müzakere edilmesi gereken etik ve siyasal meseleler olarak ele alınır. Benhabib, bu çerçevede “evrensel ahlaki saygı” ve “eşitlikçi karşılıklılık” ilkelerini, kamusal tartışmalara katılan tüm öznelerin eşit hak ve sorumluluklarla yer alması gerektiğini gösteren normatif dayanaklar olarak tanımlar (1992: 28–30). Bu vurgu, vatandaşlığın durağan kimliklere dayanmadığını; kamusal tartışmalar içinde sürekli yeniden biçimlenen normlarla şekillendiğini gösterir.

İşte Benhabib'in bu diyalog ve müzakereye dayalı idealinin tarihsel bir tezahürünü, apartheid sonrası Güney Afrika'nın vatandaşlık inşası sürecinde gözlemlemek mümkündür. Apartheid sonrası Güney Afrika'da (ırk ayrımına dayalı siyasal ve toplumsal düzenin sona ermesinin ardından) siyahların vatandaşlık haklarının tanınma süreci, İİGVP çerçevesini somutlaştıran güçlü bir örnektir. 1996 Anayasası ile eşit vatandaşlık statüsünün tesisi (hukuki statü) ve siyah çoğunluğun seçimlere katılımı (siyasal katılım), demokratik konsolidasyon için önemli adımlar olmuştur (Habib, 1997). Ancak “Gökkuşağı Ulusu” olarak adlandırılan kapsayıcı bir toplumsal aidiyet duygusunun inşası süreci, derin sosyo-ekonomik eşitsizlikler ve tarihsel mirasın etkisiyle daha karmaşık ve tartışmalı bir seyir izlemiştir. Habib'in (1997) de altını çizdiği gibi, bu deneyim hukuki statü ve siyasal katılımındaki ilerlemelerin toplumsal aidiyet boyutundaki dönüşümü kendiliğinden garanti etmediğini; aidiyetin sürekli bir müzakere ve tanınma mücadelesi alanı olarak kaldığını açık biçimde ortaya koyar. Bu bağlamda, İİGVP'nin üç boyutunun birbirini nasıl şekillendirdiğini ve bir alandaki eksikliğin diğerlerindeki kazanımları nasıl sınırlandırabileceğini gözler önüne serer.

Sonuç olarak, *İç İç Geçmiş Vatandaşlık Pratikleri* çerçevesi, çağdaş vatandaşlık kuramlarında sıkça vurgulanan “teori-pratik boşluğunu” kapatmaktadır. Honohan'ın karşılaştırmalı analizi, Habermas'ın müzakereci ideali, Babuböck'ün çok katmanlı vatandaşlık anlayışı, Isin'in performatif vurgusu ve Benhabib'in diyalog yaklaşımı bu çerçevede somut örneklerle bir araya gelmektedir. Çok katmanlılık, vatandaşlık pratiklerinin mekânsal ve yönetsel kat-

manlarını (yerel, ulusal, ulusötesi, dijital) tanımlarken; “iç içe geçmişlik” bu katmanlar arasında hukuki statü, siyasal katılım ve aidiyet boyutlarının nasıl etkileşim içinde olduğunu göstermektedir. Böylece vatandaşlık, normatif bir model olarak kalmaz; hukuki statü, siyasal katılım ve toplumsal aidiyetin kesişiminde sürekli yeniden üretilen dinamik bir pratik olarak anlaşılır. *İç İçe Geçmiş Vatandaşlık Pratikleri (İİGVP)* çerçevesi, ampirik araştırmalara doğrudan aktarılabilir. Hukuki statü boyutu, anayasal güvenceler ve haklara fiilî erişim göstergeleri (ör. yargıya erişim, ayrımcılık başvuruları, idari veri) üzerinden; siyasal katılım boyutu, seçimlere katılım, örgütlenme ve dijital etkileşim metrikleri (oy oranları, üyelik/kampanya verileri, çevrimiçi etkileşim sayımları) aracılığıyla; toplumsal aidiyet boyutu ise tanınma pratikleri, dışlanma algısı ve kültürel görünürlük göstergeleri (anket ölçekleri, medya/içerik analizi, nefret suçu kayıtları) üzerinden ölçülebilir. Boyutların kesişiminde ortaya çıkan çıktılar—hak taleplerinin görünürlüğü, kimin sesinin duyulduğu, tanınma mücadelesinin yönü—nicel çalışmalarda anket ve idari verilerle, nitel çalışmalarda mülakat, söylem ve etnografik analizle incelenebilir. Bu tasarım, farklı ölçeklerde (yerel–ulusal–ulusötesi) karşılaştırmalı ya da tekil vaka incelemelerine elverişlidir ve bulguların üçgenlenmesiyle İİGVP’nin açıklayıcılığı ve sınanabilirliği güvence altına alınır.

Tablo 2. İç İçe Geçmiş Vatandaşlık Pratikleri (İİGVP) Çerçevesi: Boyutlar ve Ampirik Göstergeler

Boyut	Önerilen göstergeler	Veri kaynakları	Yöntemsel yaklaşım	Beklenen çıktılar
Hukuki statü	Anayasal güvenceler, haklara erişim göstergeleri (ör. yargıya başvuru oranı, ayrımcılık başvuruları)	Anayasa, mevzuat, idari kayıtlar	Hukuk analizi, istatistiksel veri incelemesi	Hak taleplerinin kurumsal güvence düzeyi
Siyasal katılım	Seçimlere katılım oranı, örgütlenme düzeyi, dijital etkileşim metrikleri	YSK verileri, parti üyelik kayıtları, sosyal medya verisi	İstatistiksel analiz, dijital etkileşim analizi	Kimin sesi duyulur?
Toplumsal aidiyet	Tanınma pratikleri, dışlanma algısı, kültürel görünürlük	Anketler, medya analizi, etnografik gözlemler	Söylem analizi, anket, etnografi	Tanınma mücadelesi

Örnek Uygulama: Türkiye’de başörtüsü yasağının kaldırılması süreci, İİGVP çerçevesinin ampirik araştırmalara nasıl aktarılabilceğini somut biçimde göstermektedir. Hukuki statü boyutunda, anayasal güvence ve mevzuat değişikliğiyle yasak kaldırılmıştır. Siyasal katılım boyutunda, kadın örgütleri, sivil toplum ve protestolar sürecin belirleyici aktörleri olmuştur. Toplumsal aidiyet boyutunda ise tartışmalar toplumun farklı kesimlerinde kabul ve direnç üretmiş, zamanla kültürel görünürlük artmıştır. Bu sürecin çıktısı

olarak hak talebi görünür hale gelmiş, daha önce sesi duyulmayan bir kesim temsil imkânı kazanmış ve tanınma mücadelesi başarıya ulaşmıştır. Bununla birlikte, İİGVP çerçevesinin tüm dinamiklerini sınamak için daha sistematik ampirik araştırmaların (örneğin farklı aktörlerle yapılacak derinlemesine mülakatlar veya söylem analizleri) gerekli olduğu açıktır.

Sonuç

Bu çalışma, liberal ve cumhuriyetçi vatandaşlık kuramlarını hukuki statü, siyasal katılım ve toplumsal aidiyet boyutlarında karşılaştırmalı biçimde incelemiş ve her iki yaklaşımın açıklayıcı gücü ile sınırlılıklarını ortaya koymuştur. Kuramsal değerlendirme, liberalizmin bireysel hakları ve anayasal güvenceleri merkeze alan çerçevesi ile cumhuriyetçiliğin özgürlüğü kamusal katılımın kurucu unsuru olarak yorumlayan yaklaşımı arasında katı bir karşıtlık bulunmadığını, tersine tamamlayıcı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Çalışmanın özgün katkısı, vatandaşlığı tek bir paradigmaya sabitlemek yerine, farklı geleneklerin kesişiminde şekillenen *İç İçe Geçmiş Vatandaşlık Pratikleri* (İİGVP) kavramsal çerçevesini önermesidir.

Bu çerçeve, liberal hak güvenceleri ile cumhuriyetçi katılım erdemlerinin birbirini besleyen ve karşılıklı etkileşim içinde yeniden üretilen boyutlar olduğunu gösterir. Vatandaşlık, bireysel özgürlüklerin hukuk yoluyla güvenceye alındığı; ortak sorumluluğun ise demokratik pratiklerle hayata geçirildiği dinamik bir süreçtir.

Araştırmamanın literatüre katkısı üç düzeyde görünür hale gelmektedir. İlk olarak, liberal ve cumhuriyetçi yaklaşımlar sistematik biçimde karşılaştırılarak aralarındaki temel ayrım noktaları ve kesişim alanları kavramsal bir harita üzerinde somutlaştırılmıştır. İkinci olarak, bu ayrışmayı aşmaya yönelik özgün bir kavramsal öneri geliştirilmiş ve İİGVP tartışmaya açılmıştır. Üçüncü olarak, Rawls'un adalet kuramı, Pettit'in tahakkümsüzlük kuramı, Habermas'ın müzakereci demokrasi anlayışı, Isin'in performatif vatandaşlık yaklaşımı ve Bauböck'ün çok katmanlı vatandaşlık yaklaşımı ortak bir çerçevede ilişkilendirilmiş; farklı kuramsal yaklaşımların üretken bir tartışma zemini oluşturabildiği gösterilmiştir.

Bu çerçeve, çağdaş siyasal krizlerin analizinde de işlevseldir. Popülist otoriterleşme dalgası liberal hak garantilerini (ifade özgürlüğü, bağımsız yargı) zayıflatmakta ve cumhuriyetçi katılım kanallarını (sivil toplum, serbest seçimler) aşındırmaktadır. Benzer biçimde, dijital platformlarda şekillenen yeni kamusalıklar vatandaşlığın hem ulusal hem de sanal boyutları olan çok katmanlı bir pratikler bütünü haline geldiğini ortaya koymaktadır.

Sonuçta vatandaşlık, statik haklar rejimine indirgenemez ve salt kolektif katılım yükümlülüğüyle tanımlanamaz. Vatandaşlık; bireysel özgürlüklerin kurumsal güvencelerle, kolektif katılımın demokratik pratiklerle ve kültürel farklılıkların çoğulcu temsillerle kesiştiği, çok katmanlı ve müzakereye açık siyasal bir süreçtir. Önerilen İİGV kavramsal çerçevesi, dijitalleşme, göç hareketliliği ve ulusötesi aidiyetler gibi çağdaş dinamikler ışığında demokratik vatandaşlık teorisini yeniden düşünmek için verimli bir zemin sunmaktadır.

Bu kavramsal çerçeve ampirik araştırmalarda da kullanılabilir. İİGV, hukuki statü, siyasal katılım ve toplumsal aidiyet boyutlarının yan yana duran unsurlar olmadığını; birbirini dönüştüren dinamikler içinde sürekli yeniden kurulduğunu göstermektedir. Akış çoğu zaman bir hak talebiyle görünür olur; ancak sabit bir başlangıç yoktur. Süreç kimi durumlarda katılım pratikleriyle, kimi durumlarda ise kimlik temelli hareketlenmelerle başlayabilir. Farklılaşmalar demokratik vatandaşlığın kurucu ve dönüştürücü bir dinamiğidir; meşru çatışmalar akışın yönünü ve hızını etkilemekle kalmaz, bu sürecin ilerlemesini sağlayan temel itici güçtür. Vatandaşlık bu çerçevede durağan bir statü olarak kalmaz; hak talepleri, siyasal katılım, hukuki statünün değişimi ve aidiyetin güçlenmesi süreçlerinde yeniden üretilen dinamik pratikler bütünü olarak ortaya çıkar. Hukuki statü anayasal güvenceler ve haklara erişim göstergeleri üzerinden; siyasal katılım seçimlere katılım oranları, örgütlenme düzeyi ve dijital etkileşim göstergeleri aracılığıyla; toplumsal aidiyet ise tanınma pratikleri, dışlanma algısı ve kültürel görünürlük göstergeleri üzerinden incelenebilir. Bu üç boyutun kesişiminde ortaya çıkan “Hak Talepleri”, “Kimin Sesi Duyulur?” ve “Tanınma Mücadelesi” gibi çıktılar, nicel araştırmalarda anket ve istatistiksel verilerle, nitel araştırmalarda ise mülakat, söylem analizi ve etnografik gözlemlerle incelenebilir. Böylece İİGV, literatüre kuramsal bir öneri olmanın ötesinde, araştırmalarda uygulanabilir bir katkı sağlamaktadır.

Kaynakça

- Bauböck, R. (2017). Democratic inclusion: A pluralist theory of citizenship. A. Shachar, R. Bauböck, I. Bloemraad ve M. Vink (Ed.). *The Oxford handbook of citizenship* içinde (s. 849–851). Oxford: Oxford University Press.
- Bellamy, R. (2008). *Political constitutionalism: A republican defence of the constitutionality of democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Benhabib, S. (1992). *Situating the self: Gender, community and postmodernism in contemporary ethics*. New York: Routledge.
- Benhabib, S. (2002). Transformations of citizenship: The case of contemporary Europe. *Government and Opposition*, 37(4), 439–465.
- Berlin, I. (1969). *Four essays on liberty*. Oxford: Oxford University Press.

- Bloemraad, I., ve Sheares, A. (2017). Understanding membership in a world of global migration: (How) does citizenship matter? *International Migration Review*, 51(4), 823–867.
- Bosniak, L. (2006). *The citizen and the alien: Dilemmas of contemporary membership*. Princeton: Princeton University Press.
- Bowman Williams, J., Mezey, N. J., ve Singh, L. O. (2021). #BlackLivesMatter—Getting from contemporary social movements to structural change. *Georgetown Law Faculty Publications*, 2387.
- Dalton, R. J. (2008). Citizenship norms and the expansion of political participation. *Political Studies*, 56(1), 76–98.
- Dworkin, R. (1977). *Taking rights seriously*. Cambridge: Harvard University Press.
- Dworkin, R. (2000). *Sovereign virtue: The theory and practice of equality*. Cambridge: Harvard University Press.
- Ersanilli, E. F., ve Koopmans, R. (2011). Do immigrant integration policies matter? A three-country comparison among Turkish immigrants. *West European Politics*, 34(2), 208–234.
- Habermas, J. (1994). Three normative models of democracy. *Constellations*, 1(1), 1–10.
- Habermas, J. (1996). *Between facts and norms: Contributions to a discourse theory of law and democracy* (W. Rehg, Trans.). Cambridge, MA: MIT Press.
- Habib, A. (1997). South Africa: The rainbow nation and prospects for consolidating democracy. *African Journal of Political Science*, 2(2), 15–37.
- Honohan, I. (2002). *Civic republicanism*. London: Routledge.
- Honohan, I. (2017). Liberal and republican conceptions of citizenship. A. Shachar, R. Bauböck, I. Bloemraad ve M. Vink (Ed.). *The Oxford handbook of citizenship* içinde (s. 83–108). Oxford: Oxford University Press.
- Isin, E. F. (2008). Theorizing acts of citizenship. E. F. Isin ve G. M. Nielsen (Ed.). *Acts of citizenship* içinde (s. 15–43). London: Zed Books.
- Isin, E. F. (2017). Performative citizenship. R. Shachar, R. Bauböck, I. Bloemraad ve M. Vink (Ed.), *The Oxford handbook of citizenship* içinde (s. 500–520). Oxford: Oxford University Press.
- King, D. ve Waldron, J. (1988). Citizenship, social citizenship and the defence of welfare provision. *British Journal of Political Science*, 18(4), 415–433.
- Kymlicka, W. (1989). *Liberalism, community and culture*. Oxford: Oxford University Press.
- Kymlicka, W. (1995). *Multicultural citizenship: A liberal theory of minority rights*. Oxford: Oxford University Press.
- Kymlicka, W. ve Norman, W. (1994). Return of the citizen: A survey of recent work on citizenship theory. *Ethics*, 104(2), 352–381.
- Laborde, C. (2008). *Critical republicanism: The hijab controversy and political philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
- Lansbergen, A., ve Shaw, J. (2010). National membership models in a multilevel Europe. *International Journal of Constitutional Law*, 8(1), 50–71.
- Maas, W. (2017). Multilevel citizenship. A. Shachar, R. Bauböck, I. Bloemraad ve M. Vink (Ed.). *The Oxford handbook of citizenship* içinde (s. 644–668). Oxford: Oxford University Press.
- Marshall, T. H. (1950). *Citizenship and social class, and other essays*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Miller, D. (2008). Immigrants, nations, and citizenship. *Journal of Political Philosophy*, 16(4), 371–390.
- Mouffe, C. (2000). *The democratic paradox*. London: Verso.
- Mouffe, C. (2013). *Agonistics: Thinking the world politically*. London: Verso.
- Mouffe, C. (Ed.). (1995). *Dimensions of radical democracy: Pluralism, citizenship, community*. London: Verso.
- Patten, A. (1996). The republican critique of liberalism. *British Journal of Political Science*, 26(1), 25–44.
- Pettit, P. (1997). *Republicanism: A theory of freedom and government*. Oxford: Oxford University Press.
- Pettit, P. (2012). *On the people's terms: A republican theory and model of democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pocock, J. G. A. (1992). The ideal of citizenship since classical times. *Queen's Quarterly*, 99(1), 33–55.
- Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. Cambridge: Harvard University Press.
- Rawls, J. (1993). *Political liberalism*. New York: Columbia University Press.
- Sandel, M. J. (1982). *Liberalism and the limits of justice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sassen, S. (2002). Towards post-national and denationalized citizenship. E. F. Isin ve B. S. Turner (Ed.). *Handbook of citizenship studies* içinde (s. 277–291). London: Sage.
- Shaw, J. (2009). Political rights and multilevel citizenship in the EU. E. Guild, K. Groenendijk ve S. Carrera (Ed.), *Illiberal liberal states: Immigration, citizenship and integration into the EU* içinde (s. 29–49). Farnham, UK: Ashgate.
- Skinner, Q. (1993). Two concepts of citizenship. *Tijdschrift voor Filosofie*, 55(3), 403–419.
- Skinner, Q. (2003). *Liberty before liberalism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Skinner, Q. (2008). *Hobbes and republican liberty*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taylor, C. (1992). The politics of recognition. A. Gutmann (Ed.), *Multiculturalism and the politics of recognition* içinde (s. 25–73). Princeton: Princeton University Press.
- Tully, J. (1995). *Strange multiplicity: Constitutionalism in an age of diversity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wahlström, M., Kocyba, P., De Vydt, M., ve de Moor, J. (2019). *Protest for a future: Composition, mobilization and motives of the participants in Fridays For Future climate protests on 15 March, 2019 in 13 European cities*. Keele University.
- Waldron, J. (1993). *Liberal rights: Collected papers 1981–1991*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Walzer, M. (1983). *Spheres of justice: A defense of pluralism and equality*. New York: Basic Books.
- Weinstock, D. (2017). Citizenship and cultural diversity. A. Shachar, R. Bauböck, I. Bloemraad ve M. Vink (Ed.). *The Oxford handbook of citizenship* içinde (s. 268–289). Oxford: Oxford University Press.
- Young, I. M. (1989). Polity and group difference: A critique of the ideal of universal citizenship. *Ethics*, 99(2), 250–274.